

دانشگاه مذاهب اسلام

دانشگاه مذاهب اسلامی

دانشکده فقه و حقوق

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته فقه مقارن و حقوق جزای اسلامی

عنوان

مقاصد شریعت در اجرای مجازات جرایم حدی در فقه مذاهب اسلامی

استاد راهنما

دکتر محمود ویسی

استاد مشاور

دکتر شکبیا امیرخانی

بهمن ۱۳۹۸

نگارش

سیده شیوا حسینی

تقدیم به:

پدر بزرگوارم و مادر دلسوزم

و

همسر عزیزم که مرابی شانه در تپه این مجموعه همیاری دادند.

تقدیر و تشکر:

بر خود لازم می‌دانم که از زحمات خالصانه استاد محترم رابنما آقای دکتر محمود ویسی و استاد محترم مشاور سرکار خانم دکتر شکیبا امیرخانی که مراد انجام این تحقیق

رابنمایی نموده اند تشکر نمایم و از خداوند منان توفیقات روز افزون این بزرگواران را خواستارم.

چکیده

مبنای علم مقاصد شریعت بر این است که خداوند به چیزی امر نکرده یا از چیزی نهی نکرده، مگر اینکه مقصود یا مقاصدی در ورای آن می باشد و انجام آن در مسیر مقاصدی باشد که خداوند در نظر داشته است. بر این اساس مجتهد باید در نظر داشته باشد که هدف از وضع شرایع، وصول به مقاصد آن است نه فقط انجام دستورات و تطبیق قواعد و احکام.

در حقوق کیفری اسلام، حدود به عنوان یکی از بحث برانگیزترین انواع مجازاتها مطرح هستند. به طور کلی مقاصد مجازاتها در نظام کیفری اسلام، به عنوان تابعی از شریعت، ایجاد جامعه ای سالم از طریق تربیت افراد سالم است. اهداف وضع و همچنین تفکیک حدود از سایر جرایم و اختصاص قواعد خاص به آنها را می توان در نوع و اهمیت ارزشهایی که در نظر شارع برای ایجاد و بقای جامعه ای سالم نیاز است، جستجو کرد. دو گانه بودن سیستم کیفری اسلام در مقابل جرایم، بر اساس لزوم عکس العمل متفاوت در مقابل این ارزشها بوده است. البته این امر به معنی لزوم به کارگیری ضمانت اجرای شدیدتر در مورد این ارزشهای اساسی نیست. این دوگانگی در پی ایجاد یک سیاست جنایی کارآمد، در قبال جرایم حدی بوده است. با توجه به این که سیاست جنایی اسلام به صورت مجرد عمل نمی کند؛ در هر یک از مراحل فرایند عمل مجرمانه با تاکید بیشتر بر یکی از اهداف سه گانه ی پیش گیری، اصلاح و اجرای عدالت، وارد عمل می شود.

هدف از این پژوهش بیان مفهوم مقاصد شریعت، و بررسی اهداف شریعت در اجرای مجازات جرایم حدی می باشد. این پژوهش بر اساس روش تحلیلی-توصیفی و با استفاده از مراجعه به کتابخانه و جمع آوری فیش های اطلاعات می باشد.

واژگان کلیدی: مقاصد شریعت، جرائم حدی، مجازات، فقه مذاهب اسلامی

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۳
الف) طرح مساله.....	۱۳
ب) اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۱۳
ج) اهداف تحقیق.....	۱۴
د) کاربردهای تحقیق.....	۱۴
ه) سوالات تحقیق.....	۱۴
و) فرضیات تحقیق.....	۱۴
ز) پیشینه تحقیق.....	۱۵
ح) روش تحقیق.....	۱۶
ط) ساختار تحقیق.....	۱۶
۱- فصل اول: کلیات و تبیین مفاهیم.....	۱۸
۱-۱- تاریخچه مقاصد شریعت.....	۱۹
۱-۲- تعریف لغوی و اصطلاحی مقاصد شریعت.....	۲۲
۱-۲-۱- معنای مقصد.....	۲۲
۱-۲-۲- معنای شریعت.....	۲۲
۱-۳- مقاصد شریعت در بیان اندیشوران مقاصدی.....	۲۴
۱-۳-۱- تعریف غزالی.....	۲۴
۱-۳-۲- تعریف شاطبی.....	۲۴
۱-۳-۳- تعریف ابن عاشور.....	۲۶
۱-۳-۴- تعریف علال فاسی.....	۲۷

- ۱-۳-۵- تعریف احمد ریسونی..... ۲۷
- ۱-۴- چکیده ای از معنا و مختصات «مقاصد شریعت»..... ۲۹
- ۱-۵- تعریف لغوی و اصطلاحی جرم..... ۲۹
- ۱-۵-۱- جرم در لغت..... ۳۰
- ۱-۵-۲- جرم در اصطلاح فقها..... ۳۰
- ۱-۶- تعریف لغوی و اصطلاحی مجازات..... ۳۱
- ۱-۶-۱- مجازات در لغت..... ۳۱
- ۱-۶-۲- مجازات در اصطلاح فقها..... ۳۱
- ۱-۷- معنای لغوی و اصطلاحی حد..... ۳۲
- ۱-۷-۱- معنای لغوی حد..... ۳۲
- ۱-۷-۲- معنای اصطلاحی حد..... ۳۲
- ۱-۷-۲-۱- فقهای حنفیه..... ۳۳
- ۱-۷-۲-۲- فقهای مالکیه..... ۳۳
- ۱-۷-۲-۳- فقهای شافعیه..... ۳۳
- ۱-۷-۲-۴- فقهای حنابله..... ۳۳
- ۱-۷-۲-۵- فقهای امامیه..... ۳۴
- ۳-۷-۱- مفهوم حد در قوانین موضوعه..... ۳۴
- ۸-۱- پیشینه جرایم حدی..... ۳۵
- ۹-۱- انواع جرایم حدی..... ۳۷
- ۱-۹-۱- انواع جرایم حدی در فقه اهل سنت..... ۳۷
- ۱-۹-۲- انواع جرایم حدی در فقه امامیه..... ۳۹

- ۱-۹-۳-قوانین موضوعه.....۴۰
- ۱-۱۰-۱-علت تفکیک جرایم حدی از سایر جرایم.....۴۱
- ۱-۱۱-۱-موانع اجرای حدود.....۴۵
- ۱-۱۱-۱-بیماری محکوم و مستحاضه بودن محکوم علیها.....۴۵
- ۱-۱۱-۲-باردار بودن محکوم علیها.....۴۷
- ۱-۱۱-۳-هوای بسیار گرم و بسیار سرد.....۴۸
- ۱-۱۱-۴-سرزمین دشمن.....۴۹
- ۱-۱۱-۵-پناه بردن به حرم مکه.....۵۰
- ۱-۱۲-۱-ثمرات شناخت مقاصد شریعت.....۵۰
- ۱-۱۲-۱-بهره مندی از مقاصد در زمینه استنباط حکم شرعی.....۵۱
- ۱-۱۲-۲-مقاصد شریعت؛ منبعی آگاهی بخش، جهت کشف محتوای نصوص شرعی.....۵۲
- ۱-۱۲-۳-انجام بهتر تکالیف در سایه اطلاع بر مقاصد شرع.....۵۳
- ۱-۱۲-۴-تعدیل اختلافات و تحقق اتفاق آراء.....۵۳
- ۱-۱۲-۵-استعانت از مقاصد در مقام تعارض و ترجیح ادله.....۵۳
- ۲-فصل دوم: انواع مقاصد شریعت.....۵۵
- ۲-۱-دلایل اهمیت و ضرورت بیان انواع مقاصد شریعت.....۵۶
- ۲-۱-۱-شناخت ماهیت مقاصد شریعت.....۵۶
- ۲-۱-۲-شناخت قلمرو شریعت.....۵۶
- ۲-۱-۳-شناخت چگونگی بهره گیری از مقاصد در استنباط.....۵۶
- ۲-۱-۴-طرح مقاصد جدید، مضاف بر مقاصد پنج گانه.....۵۷

- ۲-۲-۲-انواع مقاصد شریعت.....۵۷
- ۲-۲-۱-تقسیم مقاصد بر اساس غایات اصلی و تبعی ملحوظ در احکام شریعت.....۵۸
- ۲-۲-۱-۱-مقاصد اصلی (ضروری).....۵۸
- ۲-۲-۱-۱-۱-مقاصد ضروری عینی.....۵۹
- ۲-۲-۱-۱-۲-مقاصد ضروری کفایی.....۵۹
- ۲-۲-۱-۲-مقاصد تبعی.....۶۰
- ۲-۲-۲-تقسیم مقاصد بر اساس میزان اهمیت رتبی حوزه تحت پوشش.....۶۰
- ۲-۲-۱-۲-ضروریات.....۶۱
- ۲-۲-۱-۱-دیدگاه سستی نسبت به تعداد مقاصد ضروری.....۶۳
- ۲-۲-۱-۱-۱-حفظ دین.....۶۷
- ۲-۲-۱-۱-۲-حفظ نفس.....۷۰
- ۲-۲-۱-۱-۳-حفظ عقل.....۷۲
- ۲-۲-۱-۱-۴-حفظ نسل.....۷۴
- ۲-۲-۱-۱-۵-حفظ مال.....۷۵
- ۲-۲-۱-۲-دیدگاه نواندیشان نسبت به تعداد مقاصد ضروری و مصادیق آن.....۷۶
- ۲-۲-۱-۲-حفظ نظام زندگی و استمرار صلح در عالم با صالح شدن انسانها.....۷۶
- ۲-۲-۱-۲-۲-اولین وصف شریعت و بزرگترین مقصد شریعت.....۷۸
- ۲-۲-۱-۲-۳-وحدت.....۷۸
- ۲-۲-۱-۲-۴-حریت.....۸۰

- ۸۲.....۲-۲-۱-۲-۲-۵-مسوات
- ۸۲.....۲-۲-۱-۲-۲-۶-عدالت
- ۸۳.....۲-۲-۲-۲-حاجیات
- ۸۵.....۲-۲-۲-۳-تحسینیات
- ۸۵.....۲-۳-پیوند زنجیره وار مقاصد شریعت، نسبت به یکدیگر
- ۸۸.....۲-۴-ترتیب و اولویت مقاصد پنج گانه نسبت به یکدیگر
- ۹۸.....۳-فصل سوم: مقاصد شریعت در مجازات جرایم حدی
- ۹۹.....۳-۱-مقاصد تشریح در اجرای مجازات های حدی
- ۹۹.....۳-۱-۱-اهداف کلی شریعت از تشریح مجازات حدی
- ۱۰۰.....۳-۱-۲-اهداف خاص شریعت در مجازات های حدی
- ۱۰۰.....۳-۱-۲-۱-پیشگیری از ارتکاب جرایم حدی
- ۱۰۰.....۳-۱-۲-۱-از نظر جرم انگاری اعمال
- ۱۰۲.....۳-۱-۲-۱-۲-پیوند با سایر نهادهای اجتماعی
- ۱۰۳.....۳-۱-۲-۱-۳-پیشگیری جمعی از طریق ارباب
- ۱۰۴.....۳-۱-۲-۲-تطهیر بزهکار
- ۱۰۵.....۳-۱-۲-۳-اصلاح مرتکب
- ۱۰۷.....۳-۱-۲-۴-اجرای عدالت

- ۱۱۳.....۳-۱-۲-۵- حفظ ارزشها و کیان جامعه.....
- ۱۱۴.....۳-۱-۲-۶- حفظ سلامت روانی، فکری و معنوی افراد و جامعه.....
- ۱۱۵.....۳-۱-۲-۷- حفظ سلامت مالی و اقتصادی جامعه.....
- ۱۱۶.....۳-۲- مقاصد شریعت از اجرای مجازات و تحریم جرایم حدی (تفکیک حدود مختلف).....
- ۱۱۶.....۳-۲-۱- زنا.....
- ۱۱۷.....۳-۲-۱-۱- مقاصد شریعت در تحریم جرم زنا.....
- ۱۱۸.....۳-۲-۱-۱-۱- نزول قهر و غضب خداوند.....
- ۱۱۹.....۲-۱-۱-۱-۳- منشاء شر بودن زنا.....
- ۱۱۹.....۳-۱-۱-۱-۳- حفظ حرمت نسل و جلوگیری از اختلاط نسب.....
- ۱۲۰.....۲-۲-۳- قذف.....
- ۱۲۱.....۳-۲-۲-۱- مقاصد شریعت در تحریم جرم قذف.....
- ۱۲۱.....۱-۱-۲-۲-۳- حفظ آبروی انسان و صیانت از کرامت وی.....
- ۱۲۲.....۲-۱-۲-۳- منع شیوع فاحشه در جامعه اسلامی.....
- ۱۲۳.....۳-۲-۲-۱-۳- جلوگیری از قذف انسان های پاکدامن.....
- ۱۲۳.....۳-۲-۳- شرب خمر.....
- ۱۲۵.....۳-۲-۳-۱- مقاصد شریعت در تحریم جرم شرب خمر.....
- ۱۲۷.....۳-۲-۴- محاربه.....
- ۱۳۰.....۳-۲-۴-۱- مقاصد شریعت در تحریم جرم محاربه.....

- ۱-۱-۴-۲-۳- حفظ دین..... ۱۳۰
- ۲-۱-۴-۲-۳- حفظ اموال..... ۱۳۰
- ۳-۱-۴-۲-۳- برقراری نظم اجتماعی..... ۱۳۰
- ۵-۲-۳- سرقت..... ۱۳۱
- ۳-۲-۵-۱- شروط سارق..... ۱۳۱
- ۳-۲-۵-۲- مقاصد شریعت در تحریم جرم سرقت..... ۱۳۲
- ۱-۲-۵-۳- حفظ مال..... ۱۳۳
- ۳-۲-۵-۲- بازدارندگی از جرم سرقت..... ۱۳۳
- ۳-۲-۵-۲- محقق شدن امنیت اجتماعی..... ۱۳۳
- ۳-۲-۶-۱- بغی..... ۱۳۳
- ۳-۲-۶-۱- مقاصد شریعت در تحریم جرم بغی..... ۱۳۵
- ۳-۲-۶-۱- استقرار امنیت در جامعه..... ۱۳۵
- ۲-۱-۶-۲-۳- وجوب حفظ نظام..... ۱۳۷
- نتیجه گیری:..... ۱۳۹
- پیشنهادات:..... ۱۴۱
- فهرست منابع و مآخذ..... ۱۴۲

مقدمه

همانا از مهمترین اهداف مقاصد شریعت حفظ نظام و جایگاه امت است به خاطر اینکه خیر، نفع، امنیت و اطمینان برای فرد و خانواده و جامعه متحقق شود. و این امر محقق نمی گردد مگر با بستن راههای فتنه و تجاوز بر حقوق مردم. و شریعت اسلامی در راه تحقق این قصد عقوبت و مجازات مجرمان را مشروع دانسته تا منع فساد رحمتی برای جهانیان باشد و هیچ شکی نیست که این امر تحقیقی برای اطمینان و آرامش بیشتر برای حیات انسان در دنیا است، به طوریکه با وجود امنیت، مردم از تجاوز و تعدی بر دین، نفس، نسل، و عقل و اموال جلوگیری می شود.

الف) طرح مساله

قواعد و مقررات وضع شده توسط شارع مقدس هر کدام به جهت تامین مقاصدی ویژه می باشند. به گونه ای که نمی توان هیچگونه احکام لغو و بیهوده ای در آیین اسلام مشاهده نمود. این گفته با فهم از آیات قرآن کریم و دستورهای منبعث از لسان فقها قابل استنتاج است؛ وانگهی تشریح در باب حدود، دیات، قصاص و کلیه احکام حدود، ویژه تعدی انسان اذن و زندگی اسلامی غیر از این قاعده مستثنی نیستند، به گونه ای که غایت آموزه های اسلام و از جمله احکام حول محور حدود در جهت حفاظت و مراقبت از مصالح پنج گانه اسلامی چون نفوس، دین، عقول، نوامیس و اموال که مجموعه ای از ارزش های والای انسانی در بعد مادی و معنوی است. با همه این مصالح تنها مقاصد شرع تشریح احکام اسلامی نبوده اند و در خلال رشد و توسعه جوامع بشری می توان مقاصدی دیگر نیز برای مجازات و اجرای حدود همچون اجرای عدالت، بازدارندگی عمومی و خصوصی، جبران خسارت های ناشی از جرم، دفاع از ارزش های جامعه و اصلاح و تربیت بزهکار نام برد.

ب) اهمیت و ضرورت تحقیق

وقتی مسئله فلسفه ی جرایم و مجازاتها مطرح می گردد، مقصود بررسی مبانی حق مجازات و همچنین اهداف جرایم و مجازات هاست. آنچه که در تحقیق پیش رو به آن پرداخته می شود فلسفه ی تشریح نوع خاصی از جرایم پیش بینی شده در نظام کیفری اسلام به نام حدود می باشد. هدف از پرداختن به این موضوع کشف علت و چرایی تفکیک دسته ای از جرایم به عنوان جرایم حدی از سایر جرایم و اختصاص قواعد ویژه به آنهاست. نیل به این مقصود با تفحص در اهداف کلی و جزایی شریعت و همچنین نظام کیفری اسلام به عنوان تابعی از شریعت حاصل خواهد شد.

ج) اهداف تحقیق

از آنجائیکه تحقیق مورد نظر به صورت مقارنه ای و با بررسی دیدگاه های موجود در فقه مذاهب مختلف اسلامی انجام می گیرد و حتی بعضاً دیدگاه حقوقدانان نیز در این رابطه بررسی می گردد. می تواند ما را به اهداف ذیل برساند:

۱- شناخت دیدگاه های موجود در رابطه با موضوع تحقیق در فقه مذاهب اسلامی رسیدن به یک نتیجه گیری مناسب بر اساس سوالات و فرضیات تحقیق و شیوه جمع آوری مطالب؛

۲- مساعدت و یاری نمودن قوه مقننه در امر قانونگذاری و جبران کاستی ها و کمبود های احتمالی در قوانین وضع شده؛

۳- ارتقای دانش فقهی علاقمندان به مطالعه و تحقیق در این حوزه.

و در همین راستا، نسبت به استفاده کنندگان از تحقیق، می توان به افراد و مراکزی چون: اساتید محترم، دانشجویان، موسسات تحقیقاتی، حوزه های علمیه، قوه مقننه به ویژه مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی و مجمع تشخیص مصلحت نظام اشاره نمود.

د) کاربرد های تحقیق

۱- بیان مقاصد مورد نظر شارع مقدس در جرائم حدی

۲- استفاده کننده در وضع قوانین منطبق بر مقاصد

ه) سوالات تحقیق

سوال اصلی

۱- مقاصد شریعت از تشریح مجازات جرایم حدی چیست؟

سوالات فرعی

۲- موانع اجرای حدود در فقه مذاهب اسلامی چه مواردی می باشد؟

۳- مقاصد شریعت در تحریم جرائم جنسی چیست؟

و) فرضیات تحقیق

- ۱- مقاصد شریعت غایات و اهدافی است که برخی از اهداف شریعت در تشریح مجازات جرایم حدی جلوگیری از تکرار مجدد جرم، اصلاح مجرم و اجرای عدالت است.
- ۲- مواردی همچون بیماری محکوم علیه، حامل بودن محکوم علیه، هوای بسیار گرم و بسیار سرد، پناه بردن به حرم مکه از موانع اجرای حدود می باشد.
- ۳- حفظ حرمت نسل، جلوگیری از اختلاط نسب و منع شیوع فاحشه در جامعه اسلامی از موارد مقاصد شریعت در تحریم جرائم جنسی می باشد.

ز) پیشینه ی تحقیق

با بررسی های به عمل آمده ملاحظه شد پژوهشی که به صورت منسجم، مدون و به صورت مستقیم به این موضوع پرداخته باشد موجود نمی باشد، اما پژوهش هایی که در این باره صورت گرفته که به موضوع ما مرتبط است و آن عبارت است از:

- ۱- علی، عاشری؛ فلسفه کیفیت (روش های) اجرای حدود و تعزیرات اسلامی با تکیه بر دیدگاه های امام خمینی، استاد راهنما: سید محمد موسوی بجنوردی، استاد مشاور: عیسی ولانی، سال دفاع: ۱۳۹۲. پژوهشگر در این رساله به بیان روش های اجرای حدود و تعزیرات پرداخته و گریزی هم در مورد اهداف مجازات زده است ولی در مورد این اهداف به صورت خیلی مختصر پرداخته است.
- ۲- علی، غلامی؛ حسین، آقایی میبیدی؛ اهداف اجرای حدود و تعزیرات در کلام فقهاء و مکانیزم حل تلاقی آن. در این مقاله نویسنده به بیان کلی اهداف اجرای حدود و تعزیرات از دیدگاه فقهای شیعه پرداخته است، لذا سخنی از فقهای اهل سنت بیان نکرده است.
- ۳- علال، فاسی، مقاصد الشریعه الاسلامیه، دارالبیضاء، ۱۹۷۸. نویسنده در این کتاب به بیان مقاصد شریعت به طور کلی پرداخته است، ولی در مورد اهداف مجازات در جرایم حدی سخنی نگفته است.

۴- عبدالکریم، زیدان، المفصل فی احام المراه و الیبت المسلم فی الشریعه الاسلامیه، موسسه الرساله، بیروت. نویسنده در این کتاب به بیان احکام شرعی و اهداف شریعت در بحث جرایم حدی متعلق به زنان در مذاهب فقهی اهل سنت پرداخته است، و دیدگاه فقه‌های شیعه را بیان نکرده است.

۵- اللخمی الغرناطی المالکی، ابراهیم بن موسی (ابو اسحاق الشاطبی)، الموافقات فی اصول الشریعه، دارالکتب العلمیه، بیروت، تخریج احادیث از الشیخ عبدالله دراز. در این کتاب اسرار تکالیف شرعی بیان گردیده، اصول و کلیات ناظر به مقاصد شارع در وضع و جعلی شریعت توضیح داده شده است، لذا سخنی از دیدگاه‌های مذاهب را بیان نکرده است.

ح) روش تحقیق

پژوهش حاضر، همچون سایر پژوهش‌های گرایش‌های علوم انسانی از روش توصیفی و تحلیلی جهت نیل به پاسخ سؤالات و اهداف تحقیق با توجه به اینکه موضوع آن نظری می باشد، استفاده نموده است. در جهت جمع آوری مطالب حول محور پژوهش از روش کتابخانه ای استفاده شده به این نحو که اکثر کتابها، مقالات و دیگر آثار مکتوب مربوط به بحث، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته و اطلاعات لازم و ضروری در خصوص موضوع، فیش برداری شده و پس از فیش برداری مطالب به صورت منظم دسته بندی و مرتب گردیده است و با یافتن پاسخ‌ها جهت سؤالات تحقیق و اثبات یا رد فرضیه‌ها، تحقیق تدوین شده است. منابع مورد نظر در این پژوهش بیشتر از متون فقهی و حقوقی بوده اند و در این راستا سعی بر آن شده که تا حد امکان هم به مبانی فقهی و هم به اصول حقوقی و متون قانونی توجه کافی مبذول گردد.

ط) ساختار تحقیق

تحقیق پیش رو شامل سه فصل با ساختار کلی زیر می باشد:

فصل اول: تحت عنوان «ماهیت شناسی مقاصد شریعت، حدود، جرم و مجازات» می باشد که به «مفهوم شناسی واژگان و مصطلحات کاربردی»، «بیان تاریخچه مقاصد شریعت و حدود» و «موانع اجرای حدود» می پردازد.

فصل دوم: پس از شناخت ماهیت «مقاصد و حدود»، در فصل دوم، به بیان انواع مقاصد شریعت، تقسیم مقاصد بر اساس میزان اهمیت رتبی، تقسیم مقاصد بر اساس غایات اصلی و تبعی و ترتیب و اولویت مقاصد پنج گانه نسبت به یکدیگر می پردازد.

فصل سوم: مقاصد شریعت در مجازات جرایم حدی

ادله و مستندات

آیات

روایات

و ادله نقلی...

بیان دیدگاه های فقهای مذاهب در مورد مقاصد شریعت در اجرای مجازات و تحریم جرایم حدی را شامل خواهد بود.

فصل اول:

کلیات و تبیین مفاهیم

۱-۱- تاریخچه مقاصد شریعت

ارائه تاریخچه از موضوعاتی که دارای پیشینه هستند، رویه ای عادی است در عین آنکه ثمرات بی نهایت موثری در پژوهش ها دارد، چراکه «آگاهی از سیر تاریخی و چگونگی پیدایش یک علم و اطلاع بر اینکه، این اصطلاح در چه بستری پدید آمده و عالمان آن رشته در چه فضا و شرایطی آن را به کار گرفته اند؛ در کیفیت فهم و قضاوت ما تأثیر فراوان دارد.» (ایازی، ۱۳۸۶، ۵۱)

« اصطلاح مقاصد شریعت در فقه اهل سنت، تلاش هایی را به یاد می آورد که به رغم آنکه در طول تاریخ فقه، کمتر به گرمی پذیرفته شده؛ لکن از دو قرن پیش تا کنون، مورد توجه روز افزون قرار گرفته است. توانمندسازی این مهارت در فقه، تدبیری است که بسیاری از نوپردازان فقه معاصر اهل سنت، برای فرار از جمود در الفاظ به آن روی آورده و می کوشند تا با تأکید بر مقاصد شریعت و نه الفاظ آن، از توقف و ایستایی در مکانی خاص بگریزند و به شناسایی روح و معانی تعالیم شریعت بپردازند.» (مبلغی، ۱۳۸۳، ۱۵) نخستین سرچشمه های مطالعه مقاصد به قرن چهارم باز می گردد که در این زمینه می توان از محمدبن علی ترمذی یاد نمود که کتب «الصلاح و مقاصدها» و «کتاب العلل» از نمونه تألیفات ایشان با رویکرد توجه به اهداف شریعت می باشد. البته «تلاش های جوینی را باید به عنوان نخستین بارقه های شکل گیری این فن مهم فقهی در اندیشه اهل سنت دانست.» (مبلغی، ۱۳۸۳، ۱۵) در واقع «بنا بر اتفاق رأی جمع کثیری از محققین، بسیاری از نکات مبتکرانه دانش مقاصد، از جانب جوینی (م ۶۷۸) مطرح شده که بیان آن، پیش از او سابقه نداشته است. لفظ مقاصد و مشتقات آن همچون «مقصوده» و «قصد» و یا حتی الفاظ مترادف، مانند «اغراض» و «معانی»، در نوشته های او پر کاربرد است که این مطلب، حکایت از شناخت او از ارتباط احکام شریعت با مقاصد را دارد.» (حرز الله، ۱۴۳۸، ص ۱۷۲) لذا در عبارتی می گوید: «هر کس وقوع مقاصد در اوامر و نواهی را نشناخت و درک نمود، بصیرتی در وضع احکام شریعت ندارد.» (حرز الله، ۱۴۳۸، ۱۷۳) در ادامه این روند، غزالی (م ۵۰۵) که پس از استاد خویش، جوینی از طلایه داران فکر مقاصدی به حساب می آید؛ صراحتاً به بیان تقسیمات سه گانه مقاصد و بیان تفاوت ها میان مراتب و مکملات هر کدام می پردازد. همچنین، مقاصد پنج گانه نیز، تقسیم بندی ای بود که از سوی غزالی طرح شد (غزالی، ۱۴۱۳، ۱/ ۴۱۶-۴۱۷) و بعدها مورد استقبال و پذیرش بسیاری از اصولیان قرار گرفت. (حرز الله، ۱۴۳۸، ۱۷۹) سپس فخرالدین رازی (م ۶۰۶) و سیف الدین آمدی (۶۳۱) تقریباً، همان مقاصد را بیان و پرورش دادند.

پس از آمدی، موضوع مقاصد، همچون گذشته، مسیر همواری را طی نموده تا ابن سبکی (م ۷۷۱) که حفظ عرض را به عنوان مقصد ششم؛ به ضروریات می افزاید. البته این افزایش، بعضا مقبول نمی افتد و با نقد و ایراداتی از جانب دیگران همراه است، پس از ابن سبکی نیز اراء نوین ابن تیمیه در موضوع مقاصد مطرح می شود، چرا که حصر مقاصد در نظر او مقبول نبوده و حتی به بیان ریسونی، او بر اصولیان، سخت می تازد که مقاصد اساسی شریعت را نادیده گرفته و مدعی انحصار آنها در این چند مورد شده اند. (البدوی، ۱۹۹۹، ۲۵۱)

در ادامه این روند، شاطبی (م ۷۹۰) همه گفته ها و ایده های پراکنده را سامان می بخشد و با دغدغه مندی، به ارائه ساختاری مبتکرانه در مقاصد می پردازد به گونه ای که از رهگذر اندیشه ی او، تحول و تکامل محسوسی در تفکر مقاصدی به وجود می آید. وی مقاصد را در قالب دانشی نوین و کاربردی با قواعدی خاص، عرضه می نماید و حتی فهم کامل مقاصد شریعت را از شروط اجتهاد برمی شمارد.

لذا در قرن هشتم؛ نقطه ی اعتلای تفکر مقاصد شریعت با نام شاطبی و معروف ترین نگاشته ی وی، یعنی موافقات گره می خورد و این کتاب تا آنجا اهمیت می یابد که به تدریج، مؤلف آن را «امام المقاصد» می نامند. او در بخشی از نگاشته ی خویش به بحث مقاصد کلی شریعت می پردازد و پیش از ورود به موضوع مقاصد، مقدمه ای در اثبات هدفداری شریعت و احکام آن می آورد و تأکید می کند، شرایع هم برای مصالح حال و هم برای مصالح آینده وضع شده است و این هدفداری در همه ی تفصیلات و جزئیات شریعت جریان دارد.» (ایازی، ۱۳۸۶، ۵۵)

البته روند ایجاد و رشد یک اندیشه ی علمی، با اتکاء صرف بر افراد و مقاطع تاریخی، و بدون ارائه ی تجلیل از شخصیت ها و دغدغه های ایشان، قطعا ناقص و نارس خواهد بود. از این رو، این جریان فکری، نیازمند تحلیل نیز می باشد.

اندیشه ی مقاصد، ابتداء در فضای مذهب شافعی (عبدالله بن بیه، ۱۴۲۷، ۴۸) و از جانب جوینی به طور شفاف مطرح می شود، چرا که جوینی به اصول (یعنی دانش اصول) کاملا اجتهادی معتقد بوده و حتی صراحتا مسأله ی حریت اصولی را طرح مینماید بدین معنا که (محقق) اصولی باید آزاد بیاندیشد. لذا وجود چنین زمینه های فکری (یعنی باور به حریت اصولی) از یک سو و تعامل ایشان با اندیشه های سایر مذاهب در فضای مقارن و به طور خاص، مذهب مالکی که مصالح مرسله از ابداعات ایشان بود؛ از سوی دیگر؛ منتج به طرح و پی ریزی مقاصد شریعت از سوی جوینی و بیان مقاصد خمسه از سوی غزالی می گردد. اما پس از جوینی و غزالی تا عصر ظهور شاطبی، در عین اقبال عالمان